

OSMANLI DEVLETİ'NDE KAPİTÜLASYONLAR ÇERÇEVESİNDE YABANCILARIN DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ

*Freedom of Religion and Conscience of Foreigners in The Ottoman
Empire in The Context of Capitulations*

Dr. Belkıs KONAN*

Giriş, 1- Genel Olarak Din ve Vicdan Özgürlüğü, A- Tanımı, B- Kapsamı, 2- İslam Hukukunda Din ve Vicdan Özgürlüğü, 3- Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Din ve Vicdan Özgürlüğü, A- Genel Olarak Kapitülasyon Metinleri ve Antlaşmalarda Din ve Vicdan Özgürlüğünün Düzenlenmesi, B- Yabancıların Din Özgürlüğünün İçeriği, a- İbadet Özgürlüğü, b- Kiliselerin İnşa ve Tamir Edilmesi Hakkı, c- Hac Ziyareti Yapma Hakkı, C- Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar, a- Yabancıların İslamiyete Geçmesi, b- Misyonerlik Faaliyetleri ve İrtidat Karşısında Osmanlı Devleti'nin Tutumu, **Sonuç**

ÖZET

Çalışmamızda, Osmanlı Devleti'nde bulunan yabancıların din ve vicdan özgürlüğünden ne derece yararlandıkları araştırılmıştır. Bireylerin diledikleri dini veya felsefeyi serbestçe seçmesi, herhangi bir dine inanmama hakkı, seçtikleri dinin gereklerini yerine getirebilmesi, dini eğitim alma-verme ve örgütlenmesi olarak tanımlayabileceğimiz din ve vicdan özgürlüğünün uygulaması teokratik bir devlet olan Osmanlı Devleti'nde ayrıcalık göstermektedir. Yabancıların bu haktan yararlanmaları İslam hukukunun

---

* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

bazı temel kurallarına dayanmakla birlikte esas olarak kendisine ayrıcalık (kapitülasyon) tanınan devletlerle yapılan antlaşma metinlerinden kaynaklanmıştır. Bu hükümler gereğince yabancılar Osmanlı Devleti'nde dini ibadetlerini kamu düzenini bozmamak şartıyla serbestçe uygulayabilir, hac ziyareti yapabilir, dini eğitim verme hakkını kullanabilir ve örgütlenebilirlerdi. Bununla birlikte, yabancıların bu haklarını bazen abartılı kullanmalarından dolayı Osmanlı Devleti ile vatandaşı oldukları devletler arasında diplomatik krizler yaşandığını da belirtmekte fayda görüyoruz.

Anahtar Kelimeler: Din ve vicdan özgürlüğü, Osmanlı Devleti, yabancı, kapitülasyonlar, inanç özgürlüğü

ABSTRACT

In this study, we tried to discuss to what extent foreigners had freedom of religion and conscience in the Ottoman Empire. The freedom of religion and conscience, defined as the individual freedom to choose any religion or philosophy, the right to believe in any religion, the practice of any religion, and the right to religious instruction was a privilege in the theocratic Ottoman Empire. These freedoms had their power, both from some basic rules of the Islamic law and especially from the treaties with the privileged countries (capitulations). According to these treaties, foreigners could practice and instruct their religion and pilgrimage on the condition that the public peace should not be disturbed. The exaggeration of these rights caused serious diplomatic crisis between the Ottoman Empire and the European countries.

Keywords: Freedom of religion and conscience, Ottoman Empire, foreigners, capitulations, freedom of belief

Giriş

Bu çalışmanın konusu, Osmanlı Devleti'nde bulunan yabancıların din ve vicdan özgürlüğünün incelenmesidir. Araştırmamızda ilk olarak “din ve vicdan özgürlüğü” kavramının tanımı ve İslam hukukundaki yeri incelenecek, daha sonra Osmanlı Devleti'nde yabancıların bu haktan yararlanmalarının temeli ve sınırı hukuki çerçevede ele alınacaktır. “Osmanlı Devleti'nde yabancı” kavramının çağdaş hukukta anladığımız “yabancı” olmadığını hemen belirtmekte fayda görüyoruz. Bilindiği gibi, İslam hukukundaki “yabancı” kavramı modern hukuktaki yabancı kavramından farklı bir anlam içermektedir. Günümüzde bir devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olmayan kişiler “yabancı” kabul edilirken, İslam hukukunda “yabancı” kavramı belirli nedenlerle Darülharb'ten Darüİslam'a gelen kişileri (Harbi) ifade etmiştir. İslam hukukunda, genellikle ticari nedenlerle Darüİslama

girmek için İslâm Devleti'nden “aman” alan kişilere “müstemen” adı verilmiştir. “Aman” kurumu çerçevesinde İslâm ülkesinde bulunan müstemenin can, mal ve ırz güvenliği gibi temel hak ve özgürlükleri sağlanmıştır.¹ İslâm Devleti'nde yabancıların hakları esas olarak İslâm hukukuna dayandırılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise “yabancı” kavramı uzun yüzyıllar boyu İslâm hukukundaki gibi algılanırken 19.yüzyılda modern hukuktaki düzenlemelere uygun hale dönüştürülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde yabancı kavramı Tanzimat Dönemi öncesi ve sonrasında değişiklik göstermektedir. Tanzimat Dönemi'ne kadar olan süreçte “yabancı” Darülslama “aman” olarak giren harbiyi yani müstemeni ifade ederken, 1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nin yürürlüğe girmesinden sonra Müslüman olsun ya da olmasın Osmanlı tabiiyetinde bulunmayan yabancı (ecnebi) sayılmıştır. Yabancıların din ve vicdan özgürlüğünün “**kapitülasyonlar çerçevesinde**” değerlendirilmesi ise, Osmanlı Devleti'ne gelen yabancıların hukuki statülerinin genel olarak kapitülasyonlar ile belirlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmamızın konusunun genel anlamda Osmanlı Devleti'nde din ve vicdan özgürlüğünün incelenmesi olmayıp, sadece kapitülasyonlardan yararlanan yabancıların bu haktan yararlanmalarının tespit edilmesi olduğu hususunun altını çizmekte fayda görmekteyiz. Bu nedenle zimmilerin din ve vicdan özgürlüğünden yararlanmaları çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.

1-Genel Olarak Din ve Vicdan Özgürlüğü

A-Tanımı

Doktrinde “din ve vicdan özgürlüğü” yerine , din özgürlüğü, inanç özgürlüğü, ibadet özgürlüğü vb. tabirler kullanıldığı da görülmekle beraber, çalışmamızda hepsini içine alması bakımından “Din ve Vicdan Özgürlüğü” tabirini kullanmayı tercih ettik. Din özgürlüğü ve vicdan özgürlüğü kavramları birbirine bağlı olsa da, aslında aynı şey olmayıp birbirini tamamlayan kavramlardır.² İnsanın sırf insan olmak sıfatıyla doğuştan sahip olduğu bazı hak ve hürriyetlerin arasında yer alan, aynı zamanda temel hak ve özgürlüklerden biri olan din ve vicdan özgürlüğü, ilk olarak inanç özgürlüğüne sahip olmak şeklinde algılanmakla beraber, bu özgürlüğün özünü, kişinin benimsediği din ve felsefeyi açıklama ve bu dinin gereklerini uygulama olarak anlatmak daha uygun görünmektedir. Açığa vurma özgürlüğü ile birlikte ele alınmadığı takdirde inanç ve vicdan özgürlüğünün

¹ Prof.Dr.Gülnihal Bozkurt; “İslam Hukuku'nda Müste'menler”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 522, Prof.Dr. Fadıl H.Sur'un Anısına Armağan,Ankara 1983, s. 361-379.

² Din özgürlüğü ve vicdan özgürlüğünün aynı kavramlar olmadığı konusunda bkz. Ali Fuat Başgil, İlmün Işığında Günün Meseleleri, (Derleyen: Ali Hatipoğlu-İsmail Dayı), Yağmur Yayınları, İstanbul 1960, s. 98-99, Ahmet Mumcu, Atatürk'ün Kültür Anlayışında Din ve Vicdan Özgürlüğü'nün Yeri, Ankara 1991, s. 30-31.

bir anlamı bulunmamaktadır.³ Vicdan özgürlüğü, bireyin bir dini veya inancı benimseyip benimsememe özgürlüğünü de ifade eder. Din özgürlüğü ise, kişinin inandığı din ve inancı günlük hayatta uygulaması olarak algılanır, bir başka deyişle inancın ifade edilmesi şeklinde ortaya çıkar. Yani ifade etme özgürlüğü olmaksızın vicdan özgürlüğünden söz etmek mümkün değildir. Buna göre, vicdan özgürlüğü ifade özgürlüğü olmadan yaşamayacak, din özgürlüğü olmadan yeşeremeyecektir.⁴

Din ve vicdan özgürlüğü insanın doğuştan sahip olduğu veya bizzat kabul ettiği bir din veya düşünceye inanma veya inanmama, o dinin emirlerini yerine getirme ya da getirmeme, dışarıdan gelen tehdit ve maddi zarar vermeye karşı koyma özgürlüğü olarak da tanımlanabilir.⁵ Aslında bu açıdan bakıldığı zaman din özgürlüğü yerine inanç özgürlüğü demek daha doğru olabilir. Vicdan özgürlüğünü bireyin istediği din, felsefe ve ahlaki ve iktisadi kanaate inanma özgürlüğü olarak gören görüşe göre, bu hürriyet, Müslümanlık veya Hristiyanlığa bağlanmak olabileceği gibi, liberalizm, sosyalizm, marksizm gibi bir doktrini benimsemek de olabilir. Din özgürlüğü ise ferdin benimsediği bir dinin amacını ve gereklerini o dinde yerleşmiş olan usul ve adaba uygun olarak yerine getirebilmesini ifade eder. Bu kapsamda hiç kimse dini görüşünü açıklamaya zorlanamaz. İnanç özgürlüğü aynı zamanda inanca uygun hareketi korur. Bir dini cemaatten diğerine geçişte aynı şekilde mümkün olabilir.⁶

Bu açıklamalar doğrultusunda din ve vicdan özgürlüğünü, kişilerin diledikleri dini veya felsefeyi serbestçe seçme, herhangi bir dine inanmama, seçtikleri din ve felsefenin gereklerini hiç bir baskıya maruz kalmadan serbestçe uygulayabilme, inandıkları din hakkında eğitim alabilme, eğitme, telkin etme ve örgütlenme hakkı olarak tanımlamamız mümkündür.

B-Kapsamı

“Din ve Vicdan Özgürlüğü” kavramı içinde yukarıda da belirtildiği üzere, belirli bir dini veya felsefeyi benimsememe anlamına gelen inanma hakkı, bu inancın gereklerini yerine getirmeye izin veren ibadet etme hakkı, dini öğrenme, öğretme ve dine ait kutsal kitapları basma ve dağıtma hakkı,

³ Mümtaz Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, İstanbul 1986, 6. Bası, s. 212-218.

⁴ Jacques Robert, “Introductory Report on Freedom of Conscience, Pluralism, and Tolerance”, Avrupa Konseyi 12-14 Kasım 1992 Leiden Semineri, Strazburg, 2003, s. 24'den naklen Barış Erman, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararında Din ve Vicdan Özgürlüğü”, Bilgi Toplumunda Hukuk, Ünal Tekinalp'e Armağan, İstanbul 2003, C.III, s. 285. İbrahim Kaboğlu ise, din özgürlüğünü kanaat özgürlüğünün bir biçimi, daha özel olarak vicdan özgürlüğü adı altındaki ifadesi olarak tanımlar. İbrahim Kaboğlu, “Din Özgürlüğü”, A.Ü. S.B.F. Dergisi, Ocak-Haziran 1991, No:1-2 (Prof. Dr. Muammer Aksoy'a Armağan), s. 265.

⁵ Hayreddin Karaman, İslam'da İnsan Hakları Din ve Vicdan Hürriyeti, İstanbul 2004, s. 28-29.

⁶ Hamel Walter, , Din ve Vicdan Hürriyeti, Çev: Servet Armağan İstanbul 1973, s. 45, 66-67.

ayrıca devletten dinsel inançlarına saygı duyulmasını isteme hakkı bulunmaktadır.⁷

Görüldüğü gibi, din ve vicdan özgürlüğü bireyin bir dini seçmesiyle başlayan ve giderek birbirini harekete geçiren bir potansiyele sahiptir. Bu açıdan bakıldığında zaman, din ve vicdan özgürlüğü kişinin manevi dünyasında yer alan bir inanç olmaktan çıkar, aynı zamanda dünyaya ilişkin eylem ve davranışlarla devleti de ilgilendiren bir görünüm kazanır.

2- İslam Hukukunda Din ve Vicdan Özgürlüğü

İslamda hürriyet ve insan hakları kavramları günümüzde algılanan tanımından farklı bir özellik göstermektedir. İslam hukukunda özgürlük, tanrı tarafından insanlara bahşedilen bir kavramdır. Bu nedenle başkalarına zarar vermemek kaydıyla her şeyi yapabilmek olan özgürlük kavramı İslam felsefesinde hem kendisine hem de başkalarına zarar vermemek şartıyla istediğini yapabilmek olarak algılanabilir.⁸

İslam teorisinde bütün dünyayı İslamiyet'e davet zorunlu olsa da din konusunda zor kullanılmaz. Kuran'da geçen "*Leküm diniküm veliyedin*" (sizin için bir din, bizim için de bir din vardır) ve "*La ikrahe fi'ddin*" (dinde zorlama yoktur) ayetleri gereğince⁹ Müslüman olmayan kişilerin dinlerine saygı göstermek bir zorunluluktur. Başka dine mensup kişilerin inancına saygı göstermek dini birer emir olarak Hıristiyanlık ve Musevilikte de mevcuttur. İslam hukukuna göre yabancılar İslam dinine girmeye ve ibadete zorlanamaz.¹⁰ Bu konuda Kuran'da başka ayetler de yer almaktadır.¹¹

⁷ Çetin Özek, Devlet ve Din, İstanbul 1982, s. 491 vd; Karaman, s. 171; Hamel, 147-152, Servet Armağan, İslam Hukukunda Temel Hak ve Özgürlükler, Diyanet İşleri Bşk. Yayınları, Ankara 1992, s.117-118. Bu tanım aynı zamanda günümüz hukukunda bazı uluslararası sözleşmelerde de yer almaktadır. Bkz: 10.12.1948 tarihli Birleşmiş Milletler Bildirisi, 18. madde; 4.11.1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 9. maddesi, 22.11.1950 tarihli Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi 9. maddesi, 27.6.1981 tarihli Afrika İnsan Hakları Sözleşmesi 8. maddesi.

⁸ Armağan, s. 59; Karaman, s. 94, 98.

⁹ Kafirun 109/6; Bakara 2/256.

¹⁰ Sabri Şakir Ansay, Hukuk Tarihinde İslam Hukuku, Ankara 1958, s. 72-73. Ansay, ayrıca Bakara suresinin 56. ayetinde geçen "Lâ ikrahe fi'ddin" ile irtidat suçuna verilen ölüm cezasının Kuran'da olmadığını icma ile kabul edildiğini söyler. dn.167.

¹¹ Din ve vicdan özgürlüğü konusunda Kur'anda yer alan bazı ayetler şu şekildedir. "*Dinde zorlama yoktur. Hakikat iman ile küfür apaçık meydana çıkmıştır.*" (Bakara 2/256) ; "*Sizin dininiz size, benim dinim bana*" (El Kafirun 109/6); "*Eğer rabbın dileseydi , yeryüzündeki insanların hepsi hakkı benimseyip iman ederdi. Yoksa sen inanmaları için insanlara zor mu kullanacaksın?*" (Yunus 10/99) "*de ki hak rabbinizdendir. Dileyen iman etsin dileyen inkar etsin.*" (Kehf 18/29), Muhammed Hamidullah, , İslamda Devlet İdaresi, Çev: Kemal Kuşçu, İstanbul, 1963, s. 324; ayrıca bkz: Prof. Dr. Ali Bardakoğlu, "İslam Kültüründe Din ve Vicdan Özgürlüğü" ,Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti, İslami İlimler Araştırma Vakfı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000, s.44.

Söz konusu ayetler ilk bakışta İslam dininin din ve vicdan özgürlüğünü kabul ettiğini göstermektedir. Ancak, Müslümanların İslam dinini yaymak amacıyla cihad ilan etmelerine ilişkin ayetler bir anlamda din özgürlüğüne ilişkin ayetlerle çelişki oluşturduğu düşünülebilirse de¹² aslında bir çelişki sözkonusu değildir. Sonuçta adı geçen ayetler sadece tüm dünyayı İslam egemenliğine davet niteliği taşımaktadır. Bu ayetlerin Allah'tan başka kutsal otorite tanımayan monoteist karakteri ile bağdaşıp bağdaşmadığı konusu ise tartışmalıdır.¹³

3- Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Din ve Vicdan Özgürlüğü

A- Genel Olarak Kapitülasyon Metinleri ve Antlaşmalarda Din ve Vicdan Özgürlüğünün Düzenlenmesi

Genel yapısı itibarıyla teokratik bir devlet olan ve her şeyin din temeline oturtulduğu Osmanlı Devleti'nde de özgürlük kavramının İslam esasları içinde ele alınması gerekir. Ancak çalışmamızın çekirdeğini teşkil eden yabancılar sözkonusu olduğunda bu kavramın kapitülasyonlarda yer alan hükümler doğrultusunda incelenmesi gerekmektedir. Bunun dışında bazı temel düzenlemelerde de din özgürlüğü kavramına yer verildiği görülmektedir.¹⁴

Gerek Osmanlı Devleti, gerek o dönemin medeni devletlerinde anayasa ile sağlanan temel haklardan biri olan din özgürlüğünden yararlanan yabancılar sadece şahıslar değil, aynı zamanda kiliselerin tüzel kişilikleriydi. Osmanlı Devleti'nde din serbestisinden yararlanan devletler ise ayrıcalık sahibi olan devletler ile ayrıcalık sahibi sayılmasa bile, uluslararası hukuk kuralları ve konsolosluk antlaşması yapmış olan Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, Japonya gibi devletlerdi.¹⁵

Yabancıların bu haktan yararlanmalarına gelince; Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonlarla garanti altına alınan din özgürlüğü ilk olarak 1535 tarihinde Fransız Kapitülasyonunun 6. maddesinde düzenlenmişti.¹⁶ *“Fransız tacirleri ile maiyetindeki memurlar ve hademe ve efradı saire, din ve mezhebe ait hususat ve meselelerden dolayı kadılar, sancakbeyleri ve subaşlar tarafından muhakeme edilemeyeceklerdir. Bu gibi meseleleri hal be fasıl etmek Bâb-ı Âliye ait olacaktır. Vicdan arzusu ile islam olmayan ve*

¹² Aksi görüş için, bkz: Armağan, s. 121.

¹³ Bardakoğlu Kuranda cihada davet eden ayetlerin Bakara 2/191, 193, Enfal 8/65, Tevbe 97/5, 29, 33, 36, 123, Feth 48/28 olduğunu belirtmiştir. Bkz: Bardakoğlu, s.45.

¹⁴ Örneğin 1876 Anayasasının 10. maddesindeki “Devletin dini İslamdır” hükmüne rağmen, Osmanlı Devleti'nde tanınan diğer dinlere ibadet serbestliği de kabul edildiği görülmektedir. Mumcu, s. 39-40. Madde için bkz: Server Tanilli, Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat, İstanbul 1980, s. 4.

¹⁵ Fraşirli Mehdi, İmtiyazat-ı Ecnebiyye'nin Tatbikat-ı Hazırası, Samsun 1325, s. 70.

¹⁶ Reşat Ekrem Koçu, Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar: (1300-1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923), İstanbul 1934, s. 407.

bunu itiraf etmeyen hiçbir Fransız islam sayılmayacaktır. İtirafın tazyiksiz ve cebirsiz olması şarttır.” şeklinde kaleme alınan bu maddeden ilk çıkardığımız sonuç, Katoliklerin din hürriyetine karışılmayacağı ve bu kişilerin İslam dinine geçmeye zorlanmayacaklarıdır. 1604 yılında Fransa ile yapılan bir antlaşmanın 4. maddesinde ise “***Fransa kralının ve Fransa'nın dost ve müttefik ve ona tabi olan mülük-ı Nasri teb'asının Fransa'nın himayesi tahtında kudüs-i Şerif'deki makamât ve mübarekeyi serbestçe ziyaret edip kimse tarafından men ve olunmaya***” şeklindeki hüküm yer almıştı. Bu maddeden kutsal yerleri ziyaret ile ilgili hakkın sadece Fransız vatandaşlarına değil aynı zamanda Fransa'nın dost ve müttefik olduğu ülke vatandaşlarına da tanındığını anlıyoruz. 1740 Kapitülasyonunun 40. maddesinde¹⁷, Fransız konsolos, ruhban ve tacirlere kendileri için evlerinde şıra sıkıp şarap yapma ve dışarıdan şarap getirme hakkı tanınarak, aslında İslami esaslara göre yasak olan bir durum yabancılar söz konusu olunca (ki bu durum, Osmanlı gayrimüslimleri için de geçerlidir) hoşgörü ile karşılanmıştı.¹⁸ Din özgürlüğü sonraki tarihlerde yapılan tüm kapitülasyonlarda da yer almıştır. Yabancıların dini ibadetlerini yerine getirmesi ile ilgili olan hükümler, 1740 Kapitülasyonunun 33, 35, 36 ve 82. maddelerinde düzenlenmiştir.¹⁹

¹⁷ Gabriel Efendi Noradounghian, Recueil D'Actes Internationaux de L'Empire Ottoman: Traités, Conventions, Arrangements, Déclarations, Protocoles, Proces-Verbaux, Firmans, Berats, Lettres-Patentes et autre Documents Relatifs au Droit Public Extérieur de la Turquie”.(4 Cilt), Paris 1897–1903, (yazarın adı bundan sonra Nora şeklinde verilecektir.) C.I, s. 288.

¹⁸ Nasım Sousa, The Capitulatory Regime of Turkey: Its History, Origin, and Nature, Baltimore, 1933, s. 70–71.; G.Pelissie Rausas, Le Regime des Capitulations dans L'Empire Ottoman, Paris 1902, s. 191–192.

¹⁹ Frederic Abelous, L'Evolution de La Turquie dans ses Rapports avec Les Etrangers, Paris 1928, s. 64. 1740 Fransız Kapitülasyonunun 33. Maddesine göre (Bu hüküm 1673 Fransız Kapitülasyonunun 41. Maddesi ile aynıdır.) göre *Fransız tebasından olan piskoposlar ve frenk mezhebinde olan ruhban taifesinin Osmanlı memleketlerinde kadimden oldukları yerde kendi hallerinde ayinlerini icra ettiklerinde kimse mani olmayacaktır. Kudüs'ün dâhil ve haricinde ve kamame kilisesinde kadimden beri oturan Frenk rahiplerinin el'an oturup ellerinde olan ziyaret yerleri yine ellerinde kalacaktır, kimse müdahale etmeyecektir. Tekalif kalemi ile rencide edilmeyeceklerdir.* 1740 Fransız Kapitülasyonunun 35. maddesine (Bu hüküm 1673 Fransız Kapitülasyonunun 43. maddesi ile aynıdır) göre “*Galata'da bulunan Jezvit ve Kapuca tarikatları ruhbanı, eskiden beri ellerinde olan iki kiliseyi yine ellerinde muhafaza edeceklerdir. Bu kiliseler biri yandıği cihetle izni şer'i ile tamir olunacak ve yine kaposen ruhbanının elinde kalacaktır. İzmir, Sayda, İskenderiye vesair iskelelerde olan Fransız taifesinin kiliselerine de müdahale olunmayacaktır. Bir bahane ile paraları da alınmayacaktır.*

1740 Kapitülasyonunun 36. maddesine göre (1673 Fransız Kapitülasyonunun 44. Maddesi ile aynıdır.) *Galata'da oturan tüccar, hanelerinde İncil okuduklarından dolayı rencide edilmeyeceklerdir.*”

82. maddeye göre “*sair müstemilere olan müsaade ve riayet Fransız tebaası hakkında da mer'i ve muteber olacaktır.*” Maddelerin Türkçe metni için bkz: Koçu, s. 428-429,436; Fransızca metinler için bkz: Nora, C.I, s. 287.

Avusturya'ya verilen kapitülasyonlarda da din özgürlüğü ile ilgili benzer maddeler bulunmaktadır. 1699 tarihli Karlofça Antlaşması'nda Katolik din adamlarının kiliselerini tamir edebileceklerine ve ayinlerinin engellenmeyeceğine ilişkin madde bulunmaktadır²⁰. 1739 ve 1783 tarihli Antlaşmalarla bu hüküm teyit edilmiştir.²¹ 1680 tarihli Hollanda Kapitülasyonununun 52. maddesinde, hiç kimsenin Hollandalıları rencide edemeyeceği, hac ziyaretine giden ve dönenlere kötü muamele edilmeyeceği, kiliselerinde ibadetlerini yaparken rahatsız edilmeyecekleri, Luther mezhebinden olmaları nedeniyle zorluk çıkarılmayacağı bildirilmiştir.²² İlk bakışta, adı geçen maddeler Katolik mezhebinin ibadetini düzenliyor gibi görünse de aslında Hıristiyanlığın tüm mezhepleri bu maddelerden faydalanabilmekteydi. Ayrıca 1856 tarihli Paris Kongresinde ve 1878 tarihli Berlin Barış Antlaşmasınının 62. maddelerinde de²³ din ve mezhep özgürlüğünü düzenleyen maddeler yer almıştır.

B- Yabancıların Din Özgürlüğünün İçeriği

a- İbadet Özgürlüğü

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz hükümler uyarınca Osmanlı Devleti'nde bulunan yabancılar dinlerini kilise ve mabetlerinde serbestçe icra edebilir ve dini törenlerini yapabilirlerdi. Bununla birlikte, kilise haricinde ayin yapabilmeleri konusunda hükümlerde bir açıklık olmadığından, bu haklarını kilise dışında kamuya açık yerlerde kullanamayacaklarını söyleyebiliriz.²⁴ Yabancıların dinleriyle ilgili eğitim ve bilgi verme hakkını da kiliselerde ibadet etme hakkı içinde değerlendirmek din ve vicdan özgürlüğünün doğası gereğidir.

b- Kiliselerin İnşa ve Tamir Edilmesi Hakkı

Hükümlerden çıkarabileceğimiz ikinci sonuç, Osmanlı Devleti'nin izni olmadan yeni kiliseler inşa edilemeyeceği, kiliselerin tamir edilemeyeceği ve yenilenemeyeceğidir. Bu kuralın İslam hukukundan geldiği bilinmektedir. Kiliselerin inşa ve tamiri ile ilgili olan kural, diğer tek tanrılı dinler için de geçerliydi.²⁵ Ortodoksların dini ibadetlerini düzenleyen hükümlere doğal olarak daha çok Rusya ve Osmanlı Devleti arasında yapılmış olan

²⁰1699 tarihli Karlofça Antlaşmasınının 13. maddesi için bkz: Ekrem, s.81, Nora, C. I, s. 190.(metin latince dir.)

²¹ 1739 Antlaşmasınının 9. maddesi için bkz: Nora, C. I, s. 247 ve 1783 tarihli Antlaşmanın metni için bkz: Nora C. I, s. 375.

²²Nora, C. I, s. 180.

²³ 1856 tarihli Paris Kongresininin 7. maddesi için bkz: Nora, C.III, s. 73; 1878 tarihli Berlin Antlaşmasınının 62. maddesi için bkz. Nora, C.IV, s. 191-192.

²⁴ Ancak Hristiyan adetlerine göre, Paskalya sırasında Hz. İsa'nın tabutunun büyük bir cemaat ile Kudüste sokaklarda gezdirilmesi ve her yerde cenaze törenlerinin düzenlenmesi Osmanlı Devleti tarafından hoşgörü ile karşılanmıştır. Fraşirli Mehdi, s. 115.

²⁵ Abelous, s. 64.

antlaşmalarda rastlamak mümkündür. Örneğin 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Rusya ve Osmanlı Devleti arasında pek çok diplomatik sorun yaratan²⁶ bazı maddeler yer almıştı.

c- Hac Ziyareti Yapma Hakkı

Kapitülasyon maddelerinde yer alan ayrıcalıklar, yabancılara hac ziyareti yapma ve Kutsal Yerleri görme hakkını vermekteydi. Hac hakkı sadece dost ülke vatandaşlarına değil, Osmanlı Devleti ile hâlihazırda savaş halinde bulunan ülke vatandaşlarına da tanınmış bir haktı. Hac ziyareti yapma hakkı sadece Katolik mezhebine mensup olanlara değil Ortodoks ve Protestan mezhebine dâhil olanlara da verilmiştir.²⁷

C- Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar

a- Yabancıların İslamiyete Geçmesi

Din özgürlüğünde tartışılması gereken en önemli konulardan biri Hıristiyan bir yabancı'nın İslamiyet'e geçmesiydi.²⁸ İlk olarak 1535 Kapitülasyonunda karşımıza çıkan maddeye²⁹ göre, din değiştirerek İslam dinine geçiş, o yabancı'nın tabi olduğu devletin konsolosu ve tercümanı hazır olduğu zaman kadı önünde bir merasim ile yapılmalıydı.

1680 tarihli Hollanda Kapitülasyonunun 49. maddesi, din kurallarına aykırı olarak, bir Hollandalı'nın İslamiyet'e geçmesi durumunda, din değiştirmek isteyen yabancı'nın, tercümanının hazır bulunduğu bir ortamda iradesini açıkça bildirmesi gerektiği düzenlemesini getirmişti.³⁰ Bu konuda , 1740 tarihli Osmanlı Devleti ile İki Sicilya Krallığı arasında yapılan Barış ve Ticaret Antlaşmasının 12. Maddesinde³¹ Sicilya vatandaşının ancak konsolos ve tercümanı hazır olduğunda onların önünde İslamiyete geçebileceği düzenlenmiş ve 1756 tarihli Danimarka ile yapılan Ticaret Antlaşması'nın

²⁶ 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşmasının sorun yaratan 7-14. maddeleriyle ilgili olarak bkz: Gülnihal Bozkurt, Alman-İngiliz Belgelerinin ve siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının Hukuki Durumu ,(1839-1914), Ankara 1996, s.36-38.

²⁷ 1604 Fransız Kapitülasyonu 4. ve 5.maddeleri Türkçe metinleri için bkz: Koçu, s. 421. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 8. Maddesi için bkz: Nora, C.I, s. 323, Prusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan 1761 tarihli Antlaşmanın 6. Maddesi için bkz: Nora, C. I, s. 318.

²⁸ Gayrimüslim bir kişinin İslamiyete geçmesine "ihtida" adı verilir. 19. yüzyılda genellikle ihtida eden kişinin reşit olup olmamasına bakılır ve papaz ile bir memur önünde iradesini açıklaması beklenirdi. İlber Ortaylı, "Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları" (29-45), Batılılaşma Yolunda, İstanbul 2007, s. 34.

²⁹ 1535 tarihli Fransız Kapitülasyonunun ilgili hükmü için bkz: Nora, C.I, s, 84.

³⁰ 1680 Hollanda Kapitülasyonunun din özgürlüğünü düzenleyen 49. maddesi için bakınız: Nora, C. I, s. 179; sadeleştirilmiş Türkçe metin için bkz: Necdet Kurdakul, Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar, İstanbul, 1981, s.127.

³¹ 1740 Tarihli İki Sicilya Barış ve Ticaret Antlaşmasının 12. Maddesi için bkz: Nora, C.I, s. 273.

15. maddesinde³², bir Danimarkalının “İslam dinini kabul ettim” şeklinde açıkça bir itirafta bulunmadıkça zorlanamayacağı hüküm altına alınmıştı. Yine 1737 İsveç Kapitülasyonunun 14.maddesinde ve 1782 tarihli İspanyol Kapitülasyonlarının 12. maddesinde de, adı geçen ülke vatandaşlarının İslamiyet’i kabul ettiklerini konsolos veya tercümanlarından birisinin hazır bulunduğu bir yerde söylemeleri şartı getirilmiştir. 1718 tarihli Avusturya Kapitülasyonunun 16. maddesi uyarınca da, Avusturya vatandaşları, tüccar, konsolos ve konsolosluk çalışanlarının İslam’a geçebilmeleri için din değiştirme iradelerini tercümanın yanında ve tanıklar önünde açıklaması gerekirdi.³³

Bu konu ile ilgili bulduğumuz bir Arşiv belgesinde; “Sakız muhassılının, Sakız adasında yaşayan tahminen on yaşlarında bir çocuğu Sakız Fransız Konsolosu’ndan alarak cebren Müslüman yapmak istediğinin Fransız elçisi tarafından bir tahrir ile bildirildiği, bu tahrir üzerine Sakız Naibi’ne “durumun araştırılarak çocuğun Müslüman olma dileğinin Fransız konsolos ve tercümanının hazır bulunduğu bir ortamda yerine getirilmesi Fransız olduğu tespit edildiği takdirde, konsolosa teslim edilmesi gerektiği” yolunda bir hüküm mevcuttur.³⁴

Yukarıda az önce değindiğimiz kapitülasyon hükmünün bir uygulanmasını bu belgede görmekteyiz. Kapitülasyon metinlerinde din değiştirme iradesinin konsolos ve tercüman huzurunda açıklanması şartının getirilmesi, zor kullanılarak İslamiyet’e geçilmesine önlem almak amacıyla düzenlendiğini düşündürmektedir ki bu tür bir zorlama zaten İslam’da mevcut değildir.

b- Misyonerlik Faaliyetleri ve İrtidat Karşısında Osmanlı Devleti’nin Tutumu

Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasında sıkça sorun çıkaran konulardan biri de, Müslüman bir kişinin İslamiyet’ten Hıristiyanlığa geçmesi halinde bu durumun din özgürlüğü kapsamında ele alınıp alınmayacağı meselesidir. Serbest irade ve temyiz gücüne sahip bir kişinin İslam dini ile ilgisini sona erdirecek nitelikteki söz, fiil ve düşünceleri benimsemesi ve bunları alenen açıklaması anlamına gelen İrtidat suçu³⁵

³² Madde metni için bkz: Nora, C.I, s. 313.

³³ 1737 tarihli İsveç Ticaret Antlaşmasının 14. Maddesi için bkz: Nora, C. I, s. 242; 1782 Tarihli İspanyol Ticaret Antlaşması’nın 12. Maddesi için bkz: Nora, c.I, s. 347 ve 1718 tarihli Pasarofça Antlaşmasının 16. Maddesi için bkz: Nora, C. I, s. 214.

³⁴ BOA, C.HR, 4248, C 1211 H.(Aralık 1796 M.) tarihli belge.

³⁵ İrtidat kelimesinin sözlük anlamı dinden dönmek, men ve def etmek, geri çevirmek anlamına gelir. İrtidatın din özgürlüğü ile bağdaşıp bağdaşmadığı konusunda mezheplere göre yorumlar için bkz :Mustafa Avcı, Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar, İstanbul 2004, s. 362-363.

Osmanlı Devleti'nde misyonerlik³⁶ faaliyetlerinin yaygınlaşması ile artmıştı.³⁷ Bir de, ehl-i kitap olarak İslamiyeti kabul etmiş daha sonra tekrar eski dinlerine dönmüş yabancıların "irtidat" kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği meselesi tartışmalıydı.

Dini tanıtmaya, propagandasını yapmaya, öğretmeye, kitap dağıtmaya gibi hakların din özgürlüğünün içinde olduğunu hatırlayacak olursak yabancıların Osmanlı Devleti'nde kilise açmaları ve Hristiyanlığı tanıtmaları acaba bu kapsama dahil olup olmayacağı sorusunu aklımıza gelebilir. Yine bu bağlamda Müslüman halka Hristiyanlığın tanıtılarak irtidada yönlendirilmesi veya Hristiyanlığın diğer mezheplerindeki kişilerin başka bir mezhebe alınmak istenmesi³⁸ bu özgürlük kapsamında sayılabilir mi? Bu soruların cevabını vermeden önce bir kaç arşiv belgesini incelemek uygulamayı anlamak açısından faydalı olabilir. Bu konudaki bir arşiv belgesinde, İzmir'de bulunan Frenk papazlarının bazı Rum ailelerinin evlerine giderek çocuklarını ve ailelerini Katolik mezhebine geçirmeye çalışmalarının vicdan hürriyetine aykırı olduğu belirtilerek, bu durum yasaklanmıştı.³⁹ Osmanlı arşivinde bulunan bazı belgelerde, yabancıların zaman zaman din ve vicdan özgürlüğünün doğal bir sonucu olarak kabul ettikleri kilise ve din okulu açma yetkisini abartılı kullandıkları dikkat çekmektedir. Örneğin, Edirne'de Frenklerin açtığı bir okulun kilise haline getirilmesi üzerine, Edirne kadısı

---

³⁶ Misyonerlik faaliyetleri ayrı bir çalışma konusu olmakla birlikte, burada genel bir açıklama yapmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Misyonerler 16. yüzyıldan itibaren Hristiyan inancını vaaz etmek ve ayinleri yönetmek yetkisi ile gönderilen kişilerdi. Kendi din ve mezheplerinden farklı kişilere bu din ve inancı benimsetme amacıyla dünyayı dolaşırlardı. Sonuçta misyonerlerin amacı din ve mezheplerini yaymak; araçları ise, okul, matbaa, hastane gibi kurumlardı. Osmanlı Devleti'nde açılan yabancı okulların çoğu misyonerlere ait olup, ilk açılanlar ise Katolikler tarafından açılan Cizvit okullarıdır. Katoliklerin açtığı bu okulları Protestan okulları izlemiştir. Ayten Sezer, "Atatürk Döneminde Yabancı Okullar", TTK yayınları 1999, s. 7. Ayrıca misyonerlik faaliyetleri ile ilgili geniş bilgi için bkz: Osman Cilacı; "Hristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri", Ankara 1990; Kırşehirlioğlu, Erol; "Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri", İstanbul 1963.

³⁷ Ancak Ortaylı yabancıların misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı Türk tebasından çok Arap hristiyanlar ve Ermenilerin üzerinde yoğunlaştığını ve kısmi başarı kazandıkları görüşündedir. Ortaylı, s. 33.

³⁸ Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hristiyan halkın mezhep değiştirmesi olayı zaman zaman hükümdarlar tarafından çıkarılan bazı fermanlarla yasaklanmıştır. Örneğin II. Mahmut, 1834 yılında hristiyanların mezhep değiştirmesini yasaklayan bir kanun çıkarmış ancak aynı yıl bu yasak kaldırılmıştı. Bozkurt, s. 130-131. Ortaylı ise mezhep değiştirmenin 19. yüzyıldan sonra Hristiyanlar için daha serbest olduğunu, gruplar arası çatışma çıkmadığı sürece Osmanlı yönetiminin bu konuya müdahalede bulunmadığını iddia etmektedir. Ortaylı, s.35.

³⁹ BOA; C.HR, no:3501, Ra 1181 H. (Temmuz 1767 M.) tarihli hüküm. Hükümde, Frenk Papazlarının Rum reayasının mezheplerini değiştirme yolundaki davranışlarına son vermeleri halinde, dostane ilişkilerinin süreceği ve kiliselerinde ayinlerini rahatlıkla yapacakları tembih ve tekid edilmiş; ancak eğer bu hükme aykırı davranırlarsa elçi ve konsolosları marifetiyle ülkelerine gönderilecekleri ihtarında bulunulmuştur.

tarafından merkeze yollanan bir belgede, “Edirne’de bulunan Frenk halkının toplam dört kişi ve iki papazdan oluştuğu belirtilerek kilise yapmalarının, yerli halkı kendi mezheplerine çekmek amacı olduğu düşüncesiyle kilisenin yıktırılması, eğer bu uygun olmazsa şeklinin kilise olmaktan çıkarılarak başka bir binaya dönüştürülmesi” istenmişti.⁴⁰

Bu iki belgenin ışığı altında genel bir değerlendirme yaparsak yukarıda tartıştığımız soruların cevabı olumsuzdur. Tüm temel hak ve hürriyetlerin olduğu gibi din ve vicdan özgürlüğünün de bir sınırı vardır. Bu sınır en başta kamu düzeni ve kamu güvenliğinin korunması olarak tespit edilebilir. Osmanlı Devleti gibi temeli dine dayandırılmış Müslüman bir devlette misyonerlik faaliyetleri ile yerli halkı irtidada davet etmek devletin güvenliğini yakından ilgilendirdiği için hakkın kötüye kullanılmasıdır.⁴¹

Diğer yandan, Müslüman bir kişinin İslamiyeti terk ederek Hristiyanlığa geçmesi ilk bakışta inanç özgürlüğünün bir sonucu olarak algılansa da İslamiyet’te din ve milliyet aynı kavram olduğu için bu kişi aynı zamanda Osmanlı tabiiyetinden de çıkmış olacaktır. O dönemde vatandaşlığı terketmenin pek çok Avrupa ülkesinde bile yasaklanmış olduğunu ve vatandaşlıktan çıkma konusunun devletin kanunları ile tespit edilen kamu düzenine ilişkin bir olgu olduğunu gözönünde bulundurursak Osmanlı Devleti’nin irtidatı sadece din özgürlüğü içinde değerlendirmemiş olduğu da düşünülebilir.

Bu konuda yeri gelmişken bahsetmek istediğimiz bir olay, Osmanlı Devleti ve yabancı elçilikler arasında gerginlik yaratmış olan Kırım Savaşı’ndan önce İslam dinini kabul etmiş iken yine İslam’dan dönen bir şahsa ilişkindir. Bu şahsın idamına hükmedilmesi üzerine yabancı elçiler Babıâli’ye itiraz ederek, vicdan özgürlüğünün korunmasını ihtar etmişlerdir. Babıâli ise, dinden dönenler hakkında idam cezası Osmanlı’da uzun süreden beri terkedilmiş olduğundan⁴² 1843 tarihinden itibaren İrtidat suçundan

⁴⁰ BOA; C.HR, no: 1364, tarihsiz belge.

⁴¹ Karaman’a göre, hangi dinden olursa olsun İslamı tahkir edecek şekilde davranan insanları ahlaksızlığa teşvik eden veya devletin güvenliği ve yararını zedeleyenler din ve vicdan özgürlüğünden yararlanamaz. Karaman, s. 98, 106-107.

⁴² Engelhardt, Türkiye ve Tanzimat adlı eserinde “ Bilindiği gibi, Müslüman, başkalarını kendi dinine davet etmez. İslamiyet, Müslüman olmak isteyen yabancıyı ya da yerli Hristiyan’ı ihtiyat ile kabul eder. Fakat buna karşılık bir kere kabul edince bir daha İslam’dan çıkmasına izin vermez. XIX. yüzyılın başlarına kadar mürtedlere verilen ceza idam cezası idi. Bu ceza Paris Muahedesinden sonra icra edilmez oldu ve “reaya” denilen zimmî gayrimüslimlerin başka bir mezhebe girebilmesini meneden hükümler de kaldırıldı” sözleri ile Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan özgürlüğü’nün uygulandığına ve irtidat suçunda idam cezasının uygulanmadığına dikkat çekmektedir. Engelhardt, Türkiye ve Tanzimat, Çev:Ali Reşat, İstanbul 1999, s. 463. Karaman, İrtidat suçunu işleyenlerin öldürülüp öldürülmeyeceği konusunun tartışmalı olduğunu ancak insanların kafir olma hakkında bulunduğunu söylemektedir. s. 110.

dolayı Osmanlı Devleti'nde kimsenin idam edilmeyeceğini yabancı elçiliklere bir nota ile bildirmişti.⁴³

Misyonerlik faaliyetleri ile ilgili çok yankı uyandıran ancak sonunda yabancı elçiliklerin de sonunda Osmanlı Devleti'nin din ve vicdan özgürlüğü konusundaki tutumunu takdir ettiğini gösteren bir başka olaydan bahseden Fraşirli Mehdi, İngiltere ve Amerika'da Biblik Derneğine mensup birçok Protestan misyonerin tam bir serbesti ile mezheplerini yaymaya ve kutsal kitaplarını Osmanlı Devleti'nde dağıtmaya başladıklarını, 1864 tarihinde Protestan misyoneri tarafından İstanbul'da halktan beş kişinin ikna edilerek irtidat suretiyle Protestanlığa kabul edildiğini, "ikna veya para yolu ile" Protestanlığı kabul eden adı geçen şahısların hanlarda ve kahvelerde Protestanlığı yayma, nasihat verme suretiyle ara sıra İslam dinini tenkit ederek vapur, yol gibi kamuya açık olan yerlerde matbu İncil kitaplarını yaymaya başladıklarını; bunu gören Müslüman halkın Protestan misyonerler aleyhine dönmeye başlaması üzerine, emniyet ve asayişin sağlanması adına, Hükümetin dinden dönen bu beş kişiyi tutuklayarak hapsedtiğini ve dağıttıkları kitapları müsadere ettiklerini anlatır. Hükümetin bu tedbirine karşı; misyonerler İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na şikâyetle bulunmuşlar, ancak İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi Sir Henri Bouleaur Osmanlı Hükümeti'nin hareketini haksız bulmamış ve iktidarda bulunan Lord Russel'e gönderdiği 27 Temmuz 1864 tarihli mektupta, "İncil'in dağıtılmasının hatta basımının bile Osmanlı Devleti'nde mümkün olduğunu, her milletten kimsenin hatta Türklerin bile rencide edilmeden Protestan olabildiğini, bir İngiliz okulunda her Pazar ibadet yapıldığını, Osmanlı Devleti'nin Protestanlara karşı gösterdiği müsaadenin Hıristiyan memleketlerde bile nadiren görülen bir durum olduğunu, bu durumun teşekkür ve saygıya değer olduğunu" belirtmişti. Elçinin bu mektubu üzerine, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın verdiği talimata göre, misyonerlerin bundan sonra misafir oldukları devletlerde kamu güvenliğini bozar nitelikte, o milletin adet ve gelenekleri ile dinlerine saygısızlık kabul edilecek davranışta bulunmaları men edilmiştir. Bu mektuptan Osmanlı Devleti'nde her tür dini özgürlükten yararlananların özgürlüğünün kendi tabi oldukları devletlerde sınırlandırılmış olduğunu anlıyoruz.⁴⁴

Ali Paşa 1865'te Londra'da bulunan İstanbul sefirine gönderdiği bir mektupta anılan olayı "*Hükümet-i seniyye memalik-i Osmaniye'de mer'i bil-cümle mezahibi icra-yı ibadette serbest bırakmış ve bu va'adi daima ve harfiyen muhafaza eylemiştir. Mezahib-i muhtelifeye salik bi'l cümle*

⁴³ Fraşirli Mehdi, s. 73; Mumcu ise 1843'ten sonra irtidat işleyenlere ölüm cezası verilme işleminin devletin sonuna kadar uygulanmadığını ancak bunun sorunun çözümü değil sadece dondurulması olduğu yorumunu yapmıştır. Mumcu, s. 39. Ortaylı'da Tanzimat döneminde din değiştirme olaylarına Osmanlı Devleti'nin göz yumduğu belirtmektedir. Ortaylı, s.33.

⁴⁴ Fraşirli Mehdi, s. 73-74.

Hıristiyanların memalik-i Osmaniye’de Avrupa’da birçok Hıristiyan memleketlerinde vücuda arzu olunan hukuktan müstefid olduklarını tasdik edebiliriz. Fi’l hakika İngiltere hükümeti bir çok ahvalde bir kısım ahalinin nüfuz-ı diniyesine itimad etmek mecburiyetinde görüldüğü halde acaba Bâb-ı âli dahi kendi ahalisinin hissiyatını nazar-ı itibara almak ve ale’l husus menfaatdar tecavüzata karşı hudud-ı ma’delet dairesinde kendi dinini müdafa’a etmek hakkına malik değil midir?” şeklinde ki sözleri ile eleştirmiştir. Başkasının dinî fikrine karşı saygı göstermek yerine kötüleyen, ikna ile amacına ulaşamayınca iğvadan (baştan çıkarmadan) kaçınmayan bir propagandanın mezhep serbestisi ile açıklanmasının izah edilemeyeceği belirten Fraşirli Mehdi, Osmanlı Devleti’nde Hıristiyanları himaye maksadıyla “din serbestisi” adı altında pek çok oyun oynandığını da iddia etmiştir.⁴⁵

Bize göre de, din ve vicdan özgürlüğü başka dinlere karşı açıkça tecavüzde bulunmak anlamına gelmeyeceğinden bu özgürlüğün sınırı iyi çizilmelidir. Özellikle hiçbir hak ve özgürlüğün kullanılmasının devletin egemenlik hakkına zarar veremeyeceği unutulmamalıdır.

Sonuç

Din ve vicdan özgürlüğünü insanın dilediği bir din veya felsefeye inanma -inanmama hakkı, inandığı din ve felsefenin gereklerini ibadet ve dua olarak yine o din ve inançta yerleşmiş olan usule uygun bir şekilde yerine getirebilmesi, kabul ettiği inancın fikirlerini öğrenme, öğretme ve bu amaçla kitap hazırlayıp dağıtabilmesi, propaganda yapabilmesi ve başkalarına duyurabilmesi olarak ele alacak olursak dokunulmaz ve mutlak olan bu haktan Osmanlı Devleti’nde kendisine kapitülasyon tanınan yabancıların yararlandığını ve hatta bu konuda kendi ülkelerinde bile sahip olmadıkları ölçüde özgür olduklarını söyleyebiliriz.

---

⁴⁵ Fraşirli Mehdi, s. 75.

KAYNAKÇA

- Abelous, Frederic:** L'Evolution de La Turquie dans ses Rapports avec Les Etrangers, Paris 1928.
- Ansay, Sabri Şakir:** Hukuk Tarihinde İslam Hukuku, Ankara 1958.
- Armağan, Servet:** İslam Hukukunda Temel Hak ve Özgürlükler, Diyanet İşleri Bşk. Yayınları, Ankara 1992.
- Avcı, Mustafa:** Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar, İstanbul 2004.
- Bardakoğlu, Ali:** "İslam Kültüründe Din ve Vicdan Özgürlüğü" .Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 2000, s.41-57.
- Başgil, Ali Fuat:** İlmin Işığında Günün Meseleleri, (Derleyen: Ali Hatipoğlu-İsmail Dayı), Yağmur Yayınları, İstanbul 1960.
- Bozkurt, Gülnihal:** "İslam Hukuku'nda Müste'menler", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları: 522, (Prof.Dr. Fadıl H.Sur'un Anısına Armağan), Ankara 1983, s. 361-379.
- Bozkurt, Gülnihal:** Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu, (1839-1914), Ankara 1996.
- Cilacı, Osman:** "Hıristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri, Ankara 1990.
- Engelhardt:** Türkiye ve Tanzimat, Çev: Ali Reşat, İstanbul 1999.
- Erman, Barış:** "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararında Din ve Vicdan Özgürlüğü", Bilgi Toplumunda Hukuk, Ünal Tekinalp'e Armağan, İstanbul 2003, C.III, s. 285-308.
- Fraşirli Mehdi:** İmtiyazat-ı Ecnebiyye'nin Tatbikat-ı Hazırası, Samsun 1325.
- Hamidullah, Muhammed:** Çev: Kemal Kuşçu, İslamda Devlet İdaresi, İstanbul 1963.
- Kaboğlu, İbrahim:** "Din Özgürlüğü", A.Ü. S.B.F. Dergisi, Ocak-Haziran 1991, No:1-2 (Prof. Dr. Muammer Aksoy'a Armağan), s. 265-278.
- Karaman, Hayreddin:** İslam'da İnsan Hakları Din ve Vicdan Hürriyeti, İstanbul 2004.
- Kırşehirlioğlu, Erol:** Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, İstanbul 1963.
- Koçu, Reşat Ekrem:** Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar: (1300-1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923), İstanbul 1934.

- Kurdakul, Necdet:** Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar, İstanbul 1981.
- Mumcu,Ahmet:** Atatürk'ün Kültür Anlayışında Din ve Vicdan Özgürlüğü'nün Yeri, Ankara 1991.
- Noradounghian, Gabriel Efendi:** Recueil D'Actes Internationaux de L'Empire Ottoman:Traités, Conventions, Arrangements, Déclarations, Protocoles, Proces-Verbaux, Firmans, Berats, Lettres-Patentes et autre Documents Relatifs au Droit Public Extérieur de la Turquie".(4 Cilt), Paris 1897-1903.
- Ortaylı,İlber:** "Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değişirme olayları" (29-45), Batılılaşma Yolunda, İstanbul 2007, s.29-36.
- Özek, Çetin:** Devlet ve Din, İstanbul 1982.
- Rausas, G.Pelissie:** Le Regime des Capitulations dans L'Empire Ottoman, Paris 1902.
- Sezer, Ayten:** Atatürk Döneminde Yabancı Okullar, TTK yayınları 1999.
- Sousa, Nasım:** The Capitulary Regime of Turkey: Its History, Origin, and Nature, Baltimore, 1933.
- Soysal, Mümtaz:** 100 Soruda Anayasanın Anlamı, İstanbul 1986.
- Tanilli, Server:** Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat, İstanbul 1980.
- Walter,Hamel:** Din ve Vicdan Hürriyeti, Çev: Servet Armağan, İstanbul 1973.